

САБРАНА ДЕЛА
ДРАГОСЛАВА МИХАИЛОВИЋА

Фреде, лаку ноћ
Кад су цветале тикве
Петријин венац
Чизмаша
Ухвати звезду падалицу
Лов на стенице
Гори Морава
Злотвори
Јалова јесен
Треће пролеће
Преживљавање
Увођење у посао

ПЕТРИЈИН ВЕНАЦ

Драгослав Михаиловић

Copyright © 1975, Драгослав Михаиловић. Сва аутор-
ска права задржана.
Објављено посредством ауторске аген-
ције P. & R. Permissions & Rights Ltd.,
Limassol, Cyprus

Copyright © овог издања 2015, ЛАГУНА

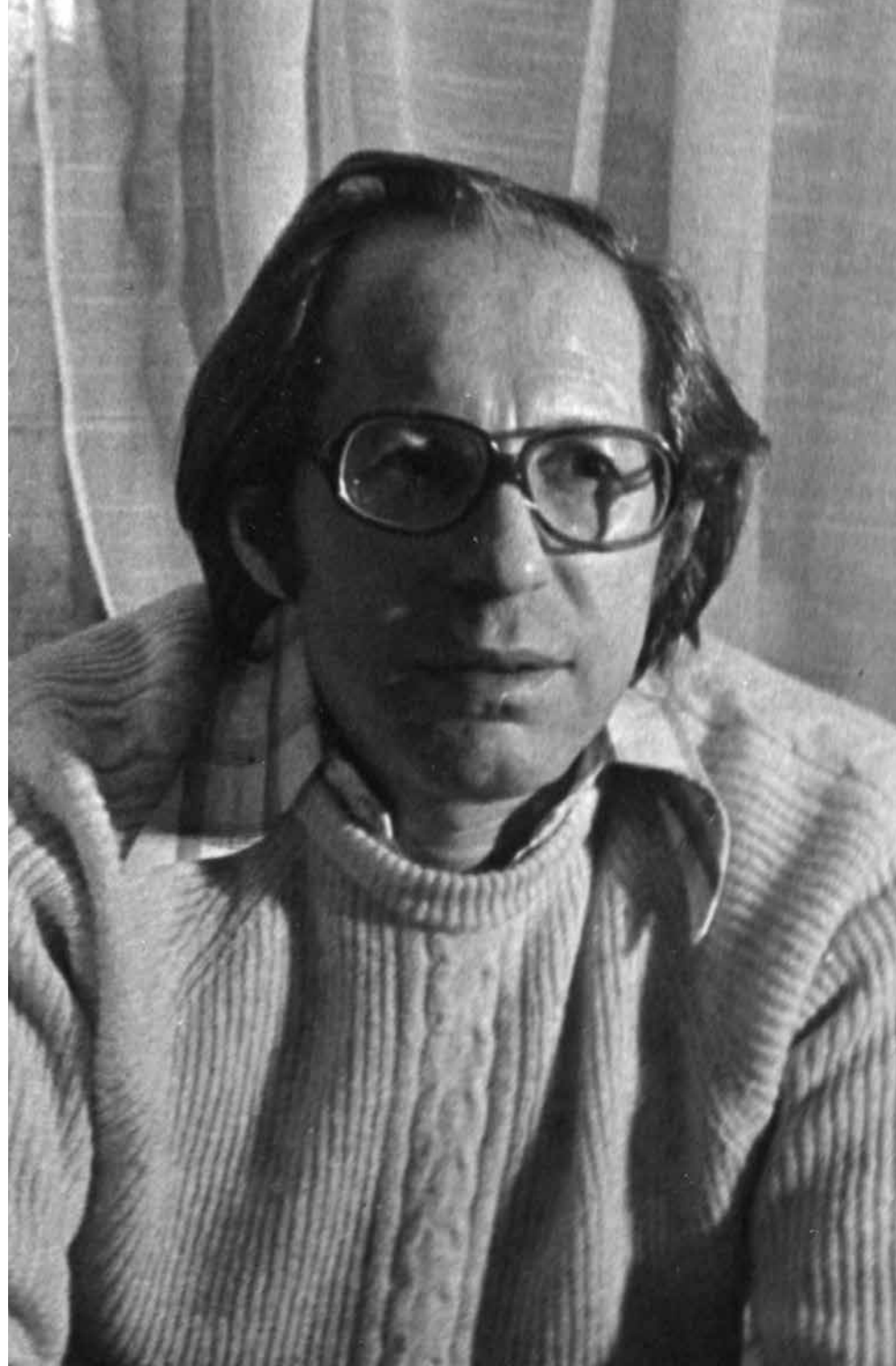
Сабрана дела Драгослава Михаиловића
Књига 3

Kupovinom knjige sa FSC oznakom
pomažete razvoj projekta odgovornog
korišćenja šumskih resursa širom sveta.

SW-COC-001767

© 1996 Forest Stewardship Council A.C.

ПЕТРИЈИН ВЕНАЦ

ПИ ВОДУ И ЂУТИ

Била ја једанпут код покојног окнанског доктора Ђоровића. Тад још у Окно била болница. Дође с мене нека женица. Држи на руке неко мушко детенце, цело некако обамрело.

„Шта ти је том детету?“, питам ју ја.

„Не знам“, каже она, „шта му је. Јединче ми је, а оно, видиш, све овако. Никако да се отргне.“

И заплака се.

Уђомо ми код доктора.

„Шта је тебе, Петријо?“, пита ме он.

„Прво“, велим, „погледајте ово детенце. Видите прво њему шта је.“

Узе га Ђоровић на руке. Оно лепо, слатка црна косица. Ал цабе ти сад лепота.

Подржа га он мало.

„Шта си ти“, каже оне жене, „радела с ово дете?“

А оно, стварно, с душу се не држи. Дете држиш, ал дете не видиш. Цело некако спарушено.

Она се устумара.

„Ништа, госин-докторе.“

„Како ништа?“, каже Ђоровић. „Шта ми ту фућу-мариш? Са шта си га ранила?“

„С млеко“, каже. „Шта све, госин-докторе, нисам радела, па не помаже. И млеко место воду сам му давала, па не помаже.“

Кад ти се он избечи на њу:

„Млеко! Место воду! Будало ћорава! Слепице слепа! Дете си упропастила! Шта сад да радим с њега?“

Она опет узе да плаче.

„Госин-докторе“, вели, и све плаче, „ко бога те молим, госин-докторе, избави ми моје детенце! То ми јединче, другу децу немам! Зато му ни воду нисам давала, сматрала сам да ми брже порасте. Госин-докторе, ко бога те молим!“

Он ју онако гледа.

„Све ћу“, каже, „за твоје дете да урадим, и остави га овдена, у болницу, ал да знаш да си га до смрти дотерала. Не знам шта ће да биде. Ништа не сигурам.“

Како рече, тако и би. Остаде дете у болницу, лечише га, обрћаше тамо. Ал џабе. Кад се наврши месец, оно умре. Остаде му јадна мајка да плаче и лелече по овај свет.

Овде једно време живео један Црногорац. Он говорио: човек ти је потребит за то и то. Е па тако. Човек ти је потребит за воду. Не можеш без њу.

Ништа ти воду не мож да одмени. То запанти. Ни млеко ни пиво ни ракија. Нема то. Не надај се. Пи воду и ћути, гледај главу да избавиш. А ни то нећеш задуго. То ти је.

Мој Миса годинама воду није употребљавао и то онда главом платио. После се трго, мануо ракију. Ал џабе. Не мож ти сад оно да надокнадиш. Не мож ти за дан сто кила воду да попијеш. Нема то.

Зато, пи воду, човече, свакодневно пи. И ћути. Док још имаш време. А ни немаш га много.

**УВЕЛИЧАНЕ СЛИКЕ
И ДОСАДНЕ МАЧКЕ**

1.

Не, немам децу. Имала сам с првог мужа. У Вишњевицу. Дабом, близо Окно. Ту смо живели. Имали смо нешто земљу, а мој муж је и у Бабину Главу у јаму радео. Добривоје се звао мој први муж. Сад је, јадник, умро и он. Пре годину дана.

А ово је, ево, моја јадна Милана. То била овако мала слика. Оволичка. Кој се томе надао да би је сликао? Да смо знали шта ће да биде, ми би ју сликали. Ал нисмо. Нит је онда, па, неки сликао малу децу. То била овако мала сликица и он је то, тај сликар, мислим да беше из Ш., онда увећачао. И све доста добро урадео, сам што јој косу, видиш, направио ко да била велика девојка. А није. Пета година.

То си онда имао таки способни фотографи. Ти му даш сасвим малу сликицу, он ти направи увећану. Ти му даш две сликице, он ти направи једну велику, тако кај да сте се сликали зајно. Главу ти, овако, један на другог наслони. И још ти понешто дода, лепу

блузу, ел аљину ел косу андулирану. А мушкарцима леп капут и белу кошуљу и шарену машну.

Тако су, ево, урадели мене и Добривоја, а онда опет мене и мојег Мису, мојег другог мужа, кад сам се други пут удала. Ову, с Добривоја, држала сам у подрум и овде ми се, видиш, мало оштетила. Па нисам могла да држим у кућу слику с првог мужа кад живим с другог. И обесила сам ју тек пре једну годину, кад смо мојем Мисе дали годину дана.

То ми онда нисмо били тако обучени. И нисмо се опште сликали зајно. Одвојено. А он не онда саставио. Па можда ни не личимо много, ал нека. Лепо је. Испале лепе слике.

Тако је он и моје јадне Милане све добро погодио, лице, видиш, и ова образ, све то баш тако било, она тако имала један образ мало већи, само јој, брате, ову косу направио ко на неку матору жену. То плетенице. Како дете од четири године мож да има толике плетенице?

Казала сам му ја то, није да нисам.

„Што си јој“, велим, „ову косу направио кај на матору жену?“

„Ја сам мислио“, каже, „ће ти се допадне.“

„Ама, допада се мене“, велим му ја, „није да ми се не допада. Ал то није Миланина коса. Она имала слабу косицу, на мене.“

Ал ајд сад. Нек иде како иде. И тако данас сваки који види моју јадну Милану мисли да она била велика девојка. Сад би она била велика девојка, и жена већ, децу би имала, онда није. Четири године.

Много бистро дете била моја Милана. Сам таку памет имала, далеко би дотерала. Све разумела. Знала,

јадна, и да ће да умре. Све знала, ништа ниси могло да ју превариш.

Носим је, јадну, по сву ноћ је носим. Она сам јечи. Не може више ни да плаче.

„Милана, ћеро“, говорим јој, „шта те, ћеро, боли? Кажи твоје маме, па да твој болес и твоји болови пређу на твоју несретну маму, а ти да ми оздравиш и да ми се опет играш као пре.“

„Јао, мамо, слатка мамо“, вели мене моје јадно дете, „све ме, слатка мамо, боли, не могу више да трпим. Ал највише ме овде боли.“ Па показује на главицу. „А кад умрем“, каже, „да л више неће овако да ме боли?“

Мене суза сузу претиче. На очи ми дете пресвисну. Од болови ми пресвисну.

„Неће, ћеро“, кажем. „Онда више неће да те боли.“

„Па онда“, каже ми она, „нек умрем што пре да ме више не боли.“

Јао, боже, јао, боже.

Шетам ја с њу на руке, дању-ноћу тако шетам. Све је на мене утрнуло, ништа на себе више не осећам. А она ме даље пита:

„А кад ја, мамо, умрем, па тамо ди пођем, је л оћеш с мене да идеш и ти?“

„Оћу, ћеро“, одговарам, „свуд ћу ја с тебе, ништа немо да се плашиш. Нигде ја тебе нећу да остављам.“

„Немој“, каже, „мамо. И тамо ти да ме носиш. Ја волим кад ме ти носиш.“

О боже. Да сам некако могла да ју одменим. Да сам могла ја место њу у гроб да легнем. Ни ја ни она се не би толико патиле.

Нисам могла да избавим моје дете, никако нисам могла. И носила сам ју, ди ју све нисам носила. И код доктори, и код травари и код бабе. У село Јовац код Ј. тад била чувена врачака нека баба Велика. И код њу сам ју носила. Ал не помаже, па не помаже.

Намучило се, јадно, ко да га бог за нешто казнио. Ко да је не знам чији тешки греови плаћало. За три живота платило. И кад је тај ноћ испустило душу, некако ми, боже ме прости, лакнуло. Смиловао се бог и на његове и на моје муке, тако сам казала. И више га валда нисам ни жалила. Само да се више онако не пати, па макар и умрело. И смрт је бољи но онаки живот. Живот уме да биде и гори но смрт.

Оћеш да ти сипем једну? Ајде, море. Ајд зајно да попијемо. Да попијемо за душу моје јадне Милане. Је л оћеш тако? Ајде. О боже.

Бог да прости моју јадну Милану, мог малог анђелка. Нек му бог да рајско насеље. Нек му тамо, на она свет, пружи оно што овдена није имало. Нек му нађе други родитељи да ми они тамо моје дете пазе и чувају. Нека га бог поштеди од ноћни страови.

Бог да прости нашу јадну децу. Бог да прости сви наши мртви и сви нас живи. Бог да нам прости оно што смо урадели и оно што нисмо.

2.

Ма не. Ма не плачем. То сам, тако, мало нервозна. То ми валда живци мало попустили, па кад се нешто нервирам ел потресем, на ово, лево око ми удари нека

водурина. Исплакала сам ја моје сузе, одавно. Немам и више. То ми сад, мора бит, ракија отуд цури.

Па дабом. Па сигурно да попијем. И више но две-три. Овдена сад све жене пију, па неку попијем и ја. Сигурно и чека неки живот да не би пиле. Ајде, бога ти. Што да не пију?

И онда ми то лево око тако прво заигра, заигра. Па удари на њега та вода. Личи тако на сузе, кај да плачем. А не плачем. Ма није, кад ти кажем. Па ево, види, сам на лево. На десно нема ништа. Је л видиш? Је л тако?

Ал имала сам ја још једно дете. Пре јадне Милане. Мушко било. Кај луткица, тако је био. Сад немам ни њега. Плачи колико оћеш, кој ће да те види? Запомажи и лелечи до сутра, нема кој да те чује.

Загртали смо кукуруз тај дан. У једну њиву у Цакленац. То тамо, мора бит, и у старо време рађао добар кукуруз, кај стакло. И тако људи цео тај крај назвали Цакленац. Кај цакло. Други, опет, веле да је то од један кладенац, не би умела да ти кажем. Тај кладенац и данас там стоји. И он се цаклео. И ми смо једну њиву тамо имали.

А упекло, боже. Од раног јутра. Лепо, да изгориш. Ручасмо око десет сати – а ја устала још око трећи петлови, биће да је било три, и све сам спремила – ал ужину никако да дочекам. Стомак ми до зуби, сам што се нисам породила.

Не могу данас да копам, никако. Сам гледам у сунце. Кад ће већ једанпут да се смркне, па да полегамо? Да л ћу данас то да дочекам?

И тако ми копамо, копамо. А оно се неке грудве уватиле, па више ушником удараш но што копаш. Ударам

ја, јадна, онако и стално погледујем у сунце. Оћеш ли већ једанпут, молим га, да почнеш да силазиш?

Кад, негде после подне, може бит око два може бит око три, мен одједанпут нешто секну преко стомака. И поче да увија. Стеже ме тако, стеже, ћу да пукнем. Па брзо отпусти. Кај да се шалило.

Шта је то, мислим се. Станем мало, сама себе слушам.

Ништа се, бога ти, не чује. Он се там опет ућутао ко да га ни нема. Нигде баш ништа.

Добро, ајд даље на посо. Одмакоше ми моји.

Опет почнем да копам. Ударам онако, ударам, кад, не прође много, мене још једаред стеже.

Ама шта је то, бога ти? Неће валда бит оно? Рано ми, мислим се. То тако жене пред порођај увек мисле, рано. Каки рано, бога ти.

О, опет ово моје око. Сам ми тако затрепери, затрепери. Ма није. Ма не плачем, кад ти кажем. Па је л ти човечански говорим? Па немој да ме нервираш. Па валда ја боље знам да л су сузе ел нису? Па валда ја боље знам шта мене фали? Немој, брате.

Богами, не попушта мене оно, сам сече. Кај да ме неки с виле петозубе боде. Час овде час онде. Почне овдена око пупка, па пође у круг, и ваћа све шире и шире, док ми не удари у крста. Тамо ме, док ми се све унаоколо разврће и цепа, ломи ко да ми неки целе канате кукуруз навалио на леђа. И држи ме тако, држи ко да ме у гвоздени обручи стегло. Сам што не паднем од муке. Онда ме изједанпут пусти. Размакну ми се они обручи и мен нешто ко да сине. И ко да ми вели: де не бој се, није ништа.

Потера ме најзад, да простиш, и у врзину поради себе. И тако то вара. Пођем ја там, извини, чучнем. Јок, море, није ни то.

Застајкујем, јадна, сваки час се у онај ред наслањам на матику. Мало ударам, мало се наслањам. Баш више не могу.

Док ме не опази мој Добривоје.

„Је л тебе“, каже, „нешто није добро?“

А и он би морао да зна да ми већ дошло време. Довољно му да ме погледа.

„Није“, велим, „није, добро ми.“

„Па ако није“, каже он, „онда копај. Немој да заостајеш.“

Рђаво смо живели ти данови и баш нећу да му кажем. А и онако, брате. Како ћеш с мужа те ствари да говориш? За то ти је ту свекрва.

А она, па, није ме трпела. Онако млади, ја и Добривоје се заволесмо и тако се некако и узесмо, ал моја свекрва то никако да преболи. Била сам код моји доста сирота, а она се надала да ће за њега да добију девојку с мираз. И не би ју ни добили, ди би добили? Сироти и они. Ал ето ти. Тера она њојно.

То, кажу, некад била много лепа жена и док могла, доста се флинтала; рано остала без мужа, могло јој се. Сад, дабоме, више није могла, ал још држала до себе и још била лепа: висока, права, црна, тек малко оседела. Њени, причали, некад дошли из Бугарску. И тако ју и звали, Вела Бугарка.

Сам цаља Бугарка на мене. Кај зоља. Што год да урадиш, њојзи не ваља. Ди год се кренеш, њојзи си

на пут. Не ваљаш како год окренеш, крива си што си жива.

Ал то за мене можда и не би било тако страшно да ју мој Добривоје мало мање слушао. Он, па, сам у њу гледа. Кажи му нешто против њу, има да те убије. На сенку од њега не смеш да јој станеш.

И тако се Добривоје и ја волесмо док се волесмо. А онда он пређе на њезину страну и поче да ме бије. И то ме тако бије да она види. А она све гледа, а ништа не види. И иза моја леђа га још више против мене подмашује. Земља ли јој коске изметнула. Да није била она, можда би за мене све било друкше. Можда би у овај живот друкше прошла.

Због њу, тео мој Добривоје баш да ме најури. А ја би, црна, и ишла, није да не би. Цео ми живот зацрнише, не могу више да живим. Ал кад сам га волела. И тако он мене бије, а ја га волим. И надам се да ће ми се врати. Он мене јури, а ја пођем неколико корака, па му се врнем на праг. Кај куче. Плачем и молим га да ме опет прими.

„Ћу се поправим“, плачем, „Добривоје. Све ћу да чиним, оно што ми кажеш и што не кажеш, само ме остави код тебе.“

И најурио би ме, сигурно би, не би га то задржало, сам да не беја онако тешка. Његово сам дете носила, надао се, биће син. А то Добривоје Бугаркин није мого тек тако да баца иза леђа.

Чекам ја сад у ону њиву да ме бар свекрва, кад ме већ муж не види, нешто приупита. Жена је, и она се порађала. Зна како то иде. А она све види, ал ништа неће да зна. Ни да се осврне неће.

Видим најпосле да ћу тако дете да изгубим. Не могу ја њи више да чекам.

Пуштим ону матику у ред.

„Мајко“, кажем свекрве, „мен нешто много претиснуло преко стомака, биће да је оно. Него, да идем ћу ја кући. А ти, ако оћеш, дођи.“

„Ајде ти“, вели она онако преко воље. „Дошћу ја кад биде време.“

А ти ајд сад, ако смеш, немој да се породиш.

И мислиш да рече да упрегнемо краве, па да седнем на кола? Ма каки, бога ти. Пуштише ме да сама идем у село. А он, нећу да грешим душу, можда ме није ни видео.

Нађем код кола неки штап, па почнем помало да се поштапујем. Другом руком се подуватим одоздоле; тамо ми се све чисто кида. Па ајд полако старопутином. И пази да ти негде уз пут не мркне свес од болови. Пази да те муке не собале у кукуруз, па да тако и не останеш. И ти и твоје дете.

Полако полагачке, некако стигнем и до куће.

А онда ти у село било тако, не мож ти да се порађаш ди оћеш. Не смеш ти то у кућу да урадиш. Има да се сакријеш. Ко кучка кад се куци. Ко мачка од мачора, тако има да се кријеш.

Ал ништа то сад за мене. Само кад ја, мислим се, стиго доведе. Сад ће да буде добро.

Тамо сам све већ имала спремљено: узнем то; узнем моју бошчу с те ствари. Сипем у једно лонче мало воду. Па ајд полако у амбар.

Прострем у амбар стару реклу на неку плеву; намештам ју с онај штап, не могу да се сагнем. Разместим

оно што ми требало да ми буде сруке. Оно лонче с воду исто. Да могу да квасим уста.

Онда се насатице лагано спустим на простирку. Раширим, да простиш, ноге. Све ко што сматрам да треба. И, извини, почнем онако да стењем. Чекам да ме оно опет претисне, па се и ја онда одовуд напињем.

Ал то сад, богами, потраја. Док сам ишла путем, толико ме кидало, мислила сам, одма ће. Сад, море, неће. Боли и даље, једнако ме онако чупа и цепа, ал дете ми не излази.

А и ја нисам била вешта. Не унем да се помогнем.

И тако све до пред сами мрак. Већ сунце, видим кроз пруже, поче полако да запада за брег.

Ја цела у голу воду, сам пљушти зној од мене. Квасим помало уста из оно лонче. Жедна сам, чини ми ске, ко дуга, целу би реку попила. А не смем да пијем. Не знам како то иде. Трпим жеђ и стењем.

Измучила сам се, да ти не причам. Ди год се пипнем, све ме боли. Кај у живу рану да пипнем.

Траја то док траја, мислила сам, никад краја. А онда изједанпут, баш кад ће сунце да зађе, док си оком трепнуо, све се на брзу брзину заврши. И бог жене тад валда помогне. Напе ме још једаред, јаче но дотле, напрего се одовуд мало и ја и мој син делија се ичупа. Сам га одједанпут видим како ми се, крвав и масан, копрца међ ноге.

Е, најзад се ја, богами, заплака. Све дотле, на њиву и овде, нисам, сад се, богами, заплака. Кад га видео онако умазаног и лепог, ударише ми сузе на очи, не могу просто од њи да гледам. Зева онде јадничак и мрда с руке.

Умедо, мислим се, и сама, без ону кучку. Мајчина јој, и њојзи, ништа она мене не важи. Ништа ми та вештица не треба.

Тако сам се радовала, ко никад.

Пцујем ја бабу, ал, да видиш, можда ми она опет требала. Опет та мора да ти дође. Дете прва треба да ти привати, а ако баш није ту да га привати, ко што ова није тела, мора да биде прва која ће га види и дарови му да. Срп мора да донесе и с њега од тебе да га одвоји, пупак да му пресече. Ред је таки. Опет без њу не можеш.

Ама ништа сад ја на то не мислим. Кажу да треба да буде ту: нек буде, бестрага јој глава. Ал више она у мој живот неће да важи. Сад ја имам мојег сина. Сама сам га родила, сама сам своја газдарица. Неће та више да се издире на мене, неће да ме бије. Не дам јој се више. Никоме се не дам.

Померим се онденак мало, малко се пребришем; колико сам могла. Па опет погледам мог синчића. А он ми леп! Боже, што ми леп!

Мало с ону реклу избришем и њега. Теменце му обришем, очи му ослободим. Из нос и уши мало му онај мас извадим. Удешавам га ко да ће сад одма ту да ми запева. И нит знам нити помишља да још нешто треба да урадим.

И, онако радосна и уморна, ја, изгледа ми, мало заспим. Зором сам то јутро устала, ваздан се на оно сунце пекла, онако тешка сам копала; онда ме ово измучило: мора бит да сам стварно лечка задремала.

И нисам, ове ми очи, николко спавала, не знам да л је било два-три минута. Тек одједанпут, чујем кроза сан, отвајају се наше вратнице.

Тргнем се онако, послушам. Моји долазе. Гласови им чујем, вичу на краве. Утерују кола у авлију.

Ево мене, мислим се, мојег човека, наследника дошо да види. Толико тог сина тео: ево му га сад. Капу има да му ицепају, сам тако има да се обрадује. И још ћу неколку да му и родим, само нека ми се врати. Ама све ће се сад међу нас среди. Немам више од кога да се плашим.

Дете сам била с нешто покрила да га не пецају мушице. Сад га откријем. Оцу оћу да га покажем, треба да ми буде леп. Погледам ја мојега сина, а он, јадник – и сад се сећам – ћушнуо руку у уста, целу готово нагурао, само му палац изостао, и вас плав као чивит. Поцрнео већ јадник, а носић му и челанце жути.

Пипнем га руком. Ладан.

Цикнем онако. Гледам у моје мртво дете, кршим руке и изгласа лелечем. Стопут сам видеала како се узбуни мачка кад јој бациш мачићи. Сад сам ја тако луда и несмајна. Ударам главом у онај патос. Бацакам се горе-доле ко од падаћу болес. Кад би ми се гроб под мене отворио, ни то ми не би било доста да сав мој јад и чемер прими.

Дотрчаше мој Добривоје и она зоља, гледају ме оданде шта чиним. Мој човек се уватио за амбарска врата и сам оборио главу. Види сад и сам шта су он и његова мајка учинили. А Бугарка пришла уз мене, па се узмувала и она, и просто не зна шта би. Ни њојзи није згодно.

„Бог, Петријо“, оће најзад да ми каже, „тако тео. Бог дао, бог узо. Немо да плачеш.“

Мене то ко ножем у срце. Ти тако мож да кажеш!

„Није“, велим, „бог. Није он. Ти си тако тела.“

Она се направи луда, ко да ме не разуме.

„Па што му“, каже, „не пресече пупак? Што то не ураде сама кад ја већ не стиго? Што га не прегризе?“

Ја ју гледам, вуци јој гркљан прегризли.

„А зар сам знала?“, велим. А онда још нисам била напунила ни осамнес. „Рече ли ми да морам? Тебе сам чекала, вампири те, дабогда, сачекали.“

„Ама, дете“, вели она, и све се гради да не чује шта јој зборим, „па је л ти немаш мајку? Зар те она ништа не научи?“

„Ја“, кажем, „мајку имам, ал ти, несретнице, ниси ничја мајка. Ти једино неке шугаве кучке мож да будеш мајка.“ Нисам никад ни помислила да ћу да смем то да јој кажем. Сад јој реко све што ми на срцу лежало. „И тако ћеш, ко кучећа мајка, и да липчеш. Горе но ово јадно дете што си ни криво ни дужно у смрт отерала.“

И плачем, плачем.

Оће она најзад да му с онај срп – донела га, кучка, знала шта требала да уради – оно пресече. Још то међу мене и дете стоји.

Ал ја јој ни то не дам. Отнем јој га из руке.

„Идите“, велим, „одавде. Ништа ми овде не требате. Пред ово мртво дете због вас ме срамота.“

И они се покупише.

Узнем сад онај срп, па прекинем то међу мене и дете.

Умотам мог синчића у ону реклу и метнем на крило. Грлим га онако ледног, љубим му лице земљано. Шапућем му нешто што сем њега ники не сме да чује. Молим га да ми опрости што сам га занела кад нисам умела да га донесем.

Онда га полако однесем горе у кућу. Почнем да припремам моје јединче да га закопамо.

Сутрадан га, онако некрштено, однесемо на гробље. Тамо га спустимо у земљицу црну, њојзи га предамо. Она ће одсад, па док је света и века, мајка да му буде.

Ни гроб нисмо могли да му обележимо. Ни поп моје јадно није мого да опоје.

3.

Тако сам ти ја оба моја детета изгубила. Моја Милана би сад одавно била жена, а он, моје синче, то би већ био матор, бркат човек од тријес четри године. Како да га замислиш таког? Не могу то да замислим никако.

Па што не могу да и замислим велики, ајде де. Ал не могу више ни онако мали добро да и се сетим.

Човек ти је така живина – све заборавља. Не знам како бол да има, најзад ће увек да га одболује и да заборави. И продужи да живи ко да га и није задесило ништа страшно. Панти још понешто од то, није да је баш све заборавио, ал и то некако као кроз маглу, ко да се десило неком другом, не њему. Така је то стрвина. Воли да живи, живина.

Тако ни ја мог синчића више не пантим. Ни како је изгледао више не знам. То опште више не знам.

Па и Милану сам, иако је имала четри године, скоро заборавила. Та слика ме још помало подсећа – да није она, валда би и њу већ скроз заборавила. Глас сам јој, на пример, сасвим заборавила. Не знам више како је глас имала. Ни шта ми говорила више не знам. Оно пред смрт, то знам. Друго не знам. Једва понешто.

Слабо се, врло слабо се моје деце још сећам. Време ми је моју децу негде много далеко од мене однело и не могу с њи више ни онако у себе да се разговарам. Ни то ми бог не теде да остави.

Кад ми ово мушкарче овако настрада, мислила сам да ће Добривоје одма да ме отера. И мајку сам му, још, била вређала. Али он ме, бога ти, не најури. Савес га валда гризла. Промени се чак према мене, бољи постаде. И кад онај први бол одболувасмо, опет се зближисмо и заволесмо, ко оно некад, кад се узесмо. А после годину дана отприлике, роди нам се и наша Милана.

Ал ни љубав међ људе не траје довека. Ништа код несретног човека не траје дуго. Потраја то тако међу мене и мог Добривоја неко време, па полако и престаде.

А онда нам у пету годину, таман кад се заврши рат и он се са фронта врте, умре и Милана. Не могадосмо да ју избавимо, изгоре нам наше дете у болови и муке ко да му је то тако гадно нека нечиста сила била измислила.

Е, тад више мој Добривоје није мого с моном. И један дан ми само рече да спреим ствари што сам донела и да зовнем моји да ме воде из његову кућу.

Он, каже, оће да узне жену с коју ће да има децу. С мене је, вели, мора бит, нешто неваљашно, чим је овако. Негде сам се, може бит, још дететом пореметила или сам, онако, сама од себе фалична. А њему треба здрава жена, која ће му рађа и сачува децу.

И тако ја један дан, после шес године брака, покупи моје ствари и одо из његову кућу. Најури ме мој Добривоје.

Тад сам имала двајес и три. Не питај ме, човече, како ми је било. Никад ме не питај.

После то више нисам могла да останем у проклету Вишњевицу. Нисам више могла оне куће да гледам, они плотови и сокаци, оне њиве око села нисам могла да трпим. За цео мој век тад сам то село омрзла. Не могу да ти кажем колко га и дан-данас мрзим.

Од Добривоја вратила сам се код моји и тако код њи останем око пола месеца. И нигде из кућу ни из авлију нисам излазила. Ал како онако негде око мене погледам, тако ме то на нешто подсети. И скроз ме, до коске, потресе.

Нисам више никако могла да останем. Умрела би, чини ми ске, да сам остала.

То већ била четрес пета.

Тад сам у рудник Брегови имала једну тетку и течу; он радео као мајстор у окно. Пођем ја из Вишњевицу право код њи. Ништа им одовуд ни не јављам, сам тако пођем. Па да видим да л ће ме приме.

Приме ме они тамо и лепо ме дочекају, немаш ту ништа да кажеш. Поседим код њи десетак дана.

А онда ми се једанпут учини ко да ме мој теча некако чудно гледа. Нећу душу да грешим, била сам млада и још од ону несрећу збуњена, можда сам и погрешила. Никад он ни пре ни после није код мене, онако, да кажеш, нешто пробао. Ал некако ми се чудно смејао и мен се то тад тако учинило – муж те најурио, млада си распуштеница, што сваки кој те сретне не би пробао? – и жива сам од стра прецркла.

Шта ћу, мислим се, ако ми тетка нешто опазе? Како ћу у очи да јој погледам? Зар ме за то у кућу примила и лебом ранила?

Не мож ти њојзи, човече, да докажеш да ниси крива. Ниједна ти жена неће поверује.

Тад дочујем да неки кафеџија у рудник Добру Срећу тражи жену за поса у кафану; онда још биле приватне радње. Још колико сутра пођем тамо да се распитам. И тако се одма код тог човека и примим.

Ништа од њега нисам тражила, што ми понудио, то сам приватила. Нит је, па, он од мене нешто тражио. Чим ме видо, одма ме узо.

Тако ти ја из Брегови готово побегнем.

4.

Туна, у Добру Срећу, остала сам скоро пуне три године.

Нисам у почетку ништа у кафану умела да радим, дошла сам обучена што сам најбоље умела, ал по сељачки; рат се тек био завршио, шта је тад у село за обукување и било? Тај човек, Љубиша се звао, одма ме у друге аљине обуко, опанци ми изуо, ципеле назуо, косу исеко и андулирао, мараму скинуо. Научио ме шта и како да радим, како гости да служим и како да се пред њи држим; а с њи сам мало и радела, сам онда кад он не буде ту; највише за келерај и у кујну. С људи ме тај човек научио да зборим, а не сам, ко оно у Вишњевицу, у земљу да гледим.

Кад ме после четири године Добривоје први пут видо, није ме просто познао. Ето така сам после то време дошла.

За те три године у Добру Срећу, све најлепше могу да ти кажем. То су можда најбоље године што сам у мој век видла. Било ми добро и после, с мојег Мису, нећу да кажем, ал кад год се на ово подсетим, увек ми

некако дође мило око срца. Човек се ни не нада с које стране зло а с које добро може да му дође.

Тако сам се научила да радим кафански послови – и сад кад ме понекад ови из наше *Јединство* зовну да им онако конорално помогнем, ништа ја код њи немам да се збуњујем, све сам се код Љубишу научила – па и нешто паре сам за то време заштедела; кад сам се после други пут удала, од то смо и неке ствари могли да купимо.

За те три године од тог човека ја ружну реч нисам чула, ев овако ме руком није пипнуо. Пазио ме више но рођени муж. Богами. Много је то добар човек спрам мене био. Ја сам код њега од јутра до мрака радела, ал то мене није било тешко. Он је мио увек с мене био и очи му се просто смејале и радовале док ме гледао. Дотле ја то у мој век нисам доживела.

И, ништа нећу да ти кријем, саживела сам се с њега. У кафану свакаки људи долазе: ако нећеш с једнога, можда ћеш да мораднеш с више њи. И кад ми је једну ноћ пришо, нисам га отерала.

Били смо несретни и он и ја, тако смо бар мало један другоме помогли. А више ми није ни важно баш да се много чувам, мој Добривоје се већ био оженио с другу жену. Нисан од њега имала шта још да се надам.

Не знам да л си гледао пијани људи. Ја сам и многи видела. Један тако оће да пева и да се весели, други оће да се свађа и бије, онај, па, оће да спава ел да јури женске. А има и таки што оће да седну у први камион који наиђе и да с њега у бели свет отидну, после, кад се отрезне, не мож ваздан да се врну.

Овај, Љубиша, није, ко други кафеџије, био пијаница и опште ретко се напивао, а кад се напије, седне, па плаче. Намешти се на трonoшку крај шпорета, пуши цигару, а низ нос му и образи лете сузе ко да му у очи ушо дим. И онда говори како му живот отишо у ништа и како више нема зашта да живи.

„Ја сам се“, вели, „с мој живот разминуо кај да се никад нисмо ни срели и то што сад живим није живот, но свињска балега. Ја немам за шта да живим.“

Сам тако.

А сутрадан опет ваздан ради ко да није било ништа. И оно јучерање ни не спомиње.

Ни сад, право да ти кажем, не знам што је био таки. Њему је пре неколко године жена била умрела, а деца му се, већ матори људи, распрснула по свету, али зар се то сам њему десило? Колико је њи изгубило жену и ишколовало децу и послало у свет, па нису плакали.

Ни радели ми нисмо лоше, да кажеш да је зато, посо нам доста добро ишо. Рударии воле да пију и то је код нас стално било пуно. И умео је и волео, чини ми ске, да ради. Ал исто је тако умео и по цео дан да преседи и да ћути и да по ваздан ни с прс не мрдне.

Нешто је тог човека гризло, ни сад још не знам шта.

И, казала сам ти, није мене живот у Добру Срећу био рђав, баш ми било добро, ел да ми је нешто, онако, с Љубишу било гадно. Само, нисам тела да се удајем за њега. То већ био старији човек, и од мојег оца старији, скоро шесет имао, и некако би ми било гртко да се с њега венчавам. Знаш каки је наш свет, сви би одма казали да сам то урадела због паре.

Ал кад ме он за то питао и ја му одговорила да га као човека поштујем и да ми је добро с њега, само да се

после ону невољу више не би удавала, он то приватио тако ко да се ништа друго није ни надао.

А можда, кој га зна, није друго ни тео. Чудан некако био.

5.

Негде почетком четрес осме, ел крајем четрес седме, не знам баш како беше, почео у Љубишину кафану да навраћа један смешан млад рудар што понекад с неки музиканти свира по кафане у ћемане.

Гуди тај у оно ћемане, а видиш – не уме. Не иде му, одма видиш. Јури он и неке женске по рудник, ди си одувек свакаке жене имао, па му ни то не полази за руком. Бегају му и оне. Ал он опет трчи, не љути се много.

И сам се ондена ребеће с нека велика уста. Ребеће се и грли с неки пијани рудари и они музиканти кај блесав. Не знаш кој је од њи пијанији и блесавији.

Мува се сад то чудо нешто око мене.

Пресриће ме по кафану, питује ме кад ће да биде свадба; то, као, кад ћу да се удам за Љубишу. Запиткива ме кад ћу да идем за Вишњевицу; он, ко санћим, има неки посо на тај крај, па д идемо зајно. Шапуће ми преко келерај како нешто важно има да ми прича и нек изађем једанпут негде да ми то тамо насамо исприча.

Није то код мене много важило. Зар ми била првина? Знам ја, мислим се, шта ти имаш да ми причаш.

Нит ми се, па, нешто допадао. Био некако мршав и оволика нека уста имао, с која се стално, бога ти,

кесери, на прилику кај нека велика жаба. Па и звали га, богами, тако, Миса Жабац.

И сад тај, а Љубиша окрене главу, ете га код мене. Шапуће ми с она уста. И, дабоме, не мож без то, смеје се.

Трпе га ја, трпе. Док му један дан не реко.

„А што се ти“, велим, „стално ту ребећеш кај блесав?“

И оћу да бидем озбиљна. Ал како ћеш ти с њега да будеш озбиљан? Смејем се већ и ја.

„Такав сам“, вели ми он, „из природни разлози. Природа ме начинила да бидем смешљив.“

„Еј“, велим, „и ти си ми неки швалер. Јадна ли је она која на тебе спадне.“

Ништа то њега, море, не збуњује.

„Немој ти, Петријо“, вели ми баш ко ударен с мокру чарапу, „мене толико да потцењујеш кад ми још не знаш цену. Изиђи једанпут, па ћеш да видиш колко вредим.“

„С ког, море, да изиђем? Е-е!“

И отерам га.

Ал мој музикант тако, богами, шапуће, шапуће, из дана у дан шапуће, и ја некако престадо да загледам у његова уста. Још се он онако ребеће и грли с они рудари, ал то мене више не смета. Није ми некако више ни смешан. Воли човек да се смеје: па шта?

Поче ја полако да га очекујем кад ће да дође у кафану. Ако одоцни, мислим се ди је. Навико се некако на њега.

И, дабоме, стално се пазим да ме не опази Љубиша. Опасно се пазим. Осећала сам се некако обавезна спрам њега и ништа ми се није свиђало шта то радим.

Један дан онај опет онако преко келерај има нешто озбиљно да ми прича и што нећу неко вече да изађем

позади кућу ел да дођем код њега да ми то тамо исприча. И још нешто тако.

А ја већ онако љута. На себе сам љута.

„Слушај ти, Мисо“, кажем ја њему. Па и сама сам себе, бога ти, већ досадила. Све ја нешто од неког кријем, а немам, бога ти, шта да кријем. Па чек да видим шта ја то кријем. Ел ћу, кад већ немам шта, да престанем да се кријем ел ћу, ако ћу то и даље, најзад да знам зашта се кријем. „Немо ти, Мисо“, велим му, „да се играш с мене. Ја сам жена несретна, напатила сам се и насамувала у мој век, и нисам за играње, иако сам распуштеница. Него ако си намеран нешто озбиљно, мож да разговарамо. Ако си мислио да се с мене сам мало проведеш, па после да се изгубиш, боље иди одма. Таки мене не требају. Час и чес, ал ми онда нисмо један за другога.“

Па је л тако? Па не могу ја целог века да се с неког шегачим кај девојчица. Зрела сам жена. Ајде, бога ти.

Он се одједанпут ућута. Промени се у лице. Био се опет смејао, оволика она уста рачебио. Сад и, богами, заклопи. И, да видиш, кад и држи заклопена, нису му ни онолико велика.

И ја већ отиднем за неки посо.

Поседе он то вече још мало. Ћута, ћута за онај астал коњ за празно јасле. Па се диже и оде.

Онда га нема. Нема га сутра, нема га прексутра. Не дође ни наксутра. Неколку га дана нема.

Неће више, мислим се, ни да дође. И ако, рачуњам. Бестрага му глава. Бар да знам на чему сам. Бар пред Љубишу више неће да има зашта савес да ме гризе. Нек иде.

Диго ја већ руке од њега.

Кад, после неколико дана, ево га. Дошо.

Друкши ми некако, бога ти. И обуко се валда друкше. Озбиљан, не смеје се онолико.

Седе за један астал, наручи ракију; Љубиша му однесе.

Онда ћута тамо, ћута док овај негде не мрдну. А Љубиша изађе, узе чашу ко да оће да наручи још једну, па дође код мене за келерај.

„Петријо“, шапуће ми преко оно и сркуће ону ракију; богами, баш се некако променио, „ја сам“, каже, па сркне, „добро размислио шта ми ти оно пре неки дан рече и, Петријо“, па опет сркне, „дошо сам да ти кажем да си ти мен погрешно преценила. Ја волим да се смејем, ал нисам никаки блесавко. И смаграм да ми јесмо један за другог, Петријо. Ти си мене за срце прирасла и ако и ти тако мене држиш и ако пристанеш, ја би теб узо. И сад више ништа немам да ти зборим.“

Узе ону чашу и оде за његов астал.

Е, то је већ други посо. Добро ако је тако. Што ниси реко пре?

Па, нисам могла баш сутрадан, ал за два-три дана се некако искрадем из кафану и тад се ја и мој Миса први пут нађемо насамом. Била зима, мрак рано падао и некако се увучем код њега још прид вече.

И нисам могла дуго да останем, једва пола сата. Ал ми се тад договоримо да се кроз неко време, чим неке ствари средимо, узнемо.

И морала сам мало и да га лажем. Грешна сам, признајем.

Он оће да све одма ту завршимо. Како ја то могу? Нисам валда могла право од Љубишу код другог човека да отиднем. Ни онај то није заслужио.

Ма била сам се гадно запекљала.

Нећу за онога да се удајем: добро. Ал не морам баш из његову кућу да отрчим другоме у кревет. А, опет, овамо, ни Мисе не могу тек тако да признам да са старог Љубишу живим.

Питује ме он за то, дабоме, није му све ту јасно. И ја га, шта ћу, лажем. Како би му пријало да му признам? Не иде ни то.

Ал Љубиша, изгледа, опет нешто приметио.

Избегавам га ја, све ми, ко санћим, није добро. А он ме на то, кад му тако кажем, сам некако чудно погледне и отидне у његову кућу; ја сам живела у летњу кујну у авлију. И почео, богами, чешће да се напива.

Баш ми га било жао, просто нисам знала шта да радим. И, признајем ти, неколко сам му пута тако попустила.

Није се могло друкше. Морала сам тако.

6.

И већ стиже и пролеће. Четрес осма.

Један дан, одједанпут ми чујемо да се код месни одбор скупљају неки рудари. Поделили се у неколко групе и разбивају приватне радње по Добру Срећу. Разбили већ једну бакалницу, разбили и неколко кафане. И ево и, кажу, сад ће и овам.

Шта ће овамо, натема и било? Не верујемо ми.

Кад, не прође много, стварно, ево њи отуд. Нису заборавили. Иду средином улице, вичу онако. Живео тај, доле онај.

„Доле“, вичу, „Љубиша, дерикожа и капиталиста!“

Е сад, што јес, брате, јес, ал дерикожа Љубиша није био. Поштен човек. Јес да је трговао, али драо није никог. Бар би ја то знала. А за други не могу ништа да кажем. Не знам како су били.

Млатарају они отуд с неке мачуге.

Љубиша ме гурну у ону кујну.

„Ћути тамо“, каже. „И никако не излази.“

Сакри се ја там.

А он само испразни чекмеце, па изашо на улицу и стао преко пута. И све ћутећки оданде гледао шта се ради. Ни реч није реко.

Све они поразбивали – прозори, балони за ракију, влаше и срчу, астали и столице, врата избили. Чак и келерај преврнули.

И мора бит да и он доста нервирао. Стоји онде и сам и гледа. И ништа не збори.

Кад то горе обавили, оће да провале и у подрум.

Е, тад овај проговорио.

„Чекај“, каже, „немој да проваљујеш. То није ма кућа. Ево ти кључ.“

Откључали они, па избили чепови и славине из бурићи. А ми то и нисмо не знам колко имали; неколко бурета. Куљнула ракија и вино на земљу. Онда им се валда учинило да нису све како ваља свршили, па дова- тили сикиру са дрвљаник, те и бурићи поразбивали.